

28 maart 1713

Vonk

Ze zocht hun kleine gestalten, onder haar in het gewoel, en ze hoopte hen toch niet te zien. Het licht was te fel en niet fel genoeg. Omdat ze het maandenlang niet had gezien, omdat het niet op haar kinderen scheen. Waar waren ze? Thuis, met de luiken dicht tegen het geschreeuw, ‘Moordenares!’, of toch in dit geweld van lijven, waartussen ze geplet konden worden, tussen stadgenoten en honderden onbekenden die van ver waren gekomen – voor haar. ‘Hoer!’ Met geheven hoofd bleef ze zoeken naar hun gestalten, die gegroeid konden zijn in de maanden van kou.

Even maar liet ze haar hoofd zakken en keek omlaag, tussen de vers gezaagde, kierende planken van de verhoging die was opgesteld voor haar – en voor haar luitenant.

Een kind! Onder het schavot.

Het werd weggejaagd, zag ze, het was er geen van haar. Als vanzelf was haar lijf al in beweging gekomen, touw sneed in haar polsen, maar ze voelde alleen de pijn in haar borst, die hen gevoed had, en zelfs dat voelde ze amper. Want ze zocht.

De zon liefkoosde haar wonden; zachter dan luitenant Behr. Hel of hemel – voor háár? – leken verder weg dan ooit. Zij stond op het schavot en leefde.

Met een stok duwde de zoon van de beul de kinderen weg die ondanks de afzetting met militairen te ver naar voren drongen: niet de hare helaas en godzijdank. Zolang zij hoopte hen niet en toch wel te zien, was het niet afgelopen. Voor zover het kon, aan de paal, rechtte ze haar rug. Daar stond een buurjongen te grijnzen;

tussen vreemden en bekenden dook hij weg, door haar blik.

Ze wilde hen bij zich roepen en nooit meer zien – niet hier, zo niet.

Marieke!

Johanna!

Teuntje!

En haar Hendrik, in schone doeken of in vuile, op wier arm? Ze wilde sterven om het nooit te hoeven weten, om alles goed te maken wilde ze langer leven dan zevenentwintig jaar. Onmogelijk was het niet.

Ze nog één keer te zien – en niet aan te kunnen raken? Even maar sloot ze haar ogen.

Ze zag een beschaamd wegstrookende vriendin van Marieke, maar nergens Marieke, rossig en blozend, die de jongsten bezighield in de nog altijd van brood en vis voorziene keuken achter gesloten luiken, waar zij weer gewoon achterom en met rein geweten terug zou keren, rechtop in haar grauwwordene jurk, in plakkerig hemd. Door niemand bespuugd.

Ze was de ongelukkigste vrouw van Nijmegen en nu zou het tij keren; twee doodsvonnissen, maar het waren er drie geweest: gratie was uitgesproken, net, buiten het stadhuis, voor de knecht van Behr. Ook zij kon nog gratie krijgen, al leek het moment voorbij. En ze zocht.

Daar! Dat meisje, op de schouders? Net Teuntje.

Waar bleef het teken?

Haar blik gleed van de menigte af op zoek naar een gebaar van verlossing, wat voor teken ook, en juist toen zij achterom probeerde te kijken naar haar beul en een glimp van Behr opving, meende zij hun stemmen te horen: 'Mama...!'

Alles werd zwart.

Omdat ze waren gekomen.

Haar beul kende hen.

Daarom werd ze geblinddoekt.

En deze strak vastgebonden, stinkende doek – mededogen – duidde op een goede afloop.

Om tussen al die stemmen die van hen te horen, moest ze zich inspannen; al had ze er geen recht op, al had ze hen verraden. Al zou het beter zijn van niet.

Het werd stil, en stiller nog. Wat gebeurde er?

De Grote Markt zweeg en Hendrik huilde; hij krijste de longen uit zijn lijf, het kon geen andere zuigeling zijn die iedereen het zwijgen oplegde: was dit het teken?

Van Anhout

Het was een prachtige dag voor een executie, en toch voelde Andries van Anhout niet de voldoening die zich meestal aandienende als hij op het punt stond het schepengericht te dienen. Als jongen was hij al gewend zijn vader op het schavot te assisteren, maar zo juist, toen hij haar kinderen had opgemerkt, kon hij, scherprechter op leeftijd, maar één ding doen, in een niet bij zijn ambt passende opwelling: grijpen naar zijn zwarte lap, voortijdig, zodat ze haar niet zouden herkennen en de illusie konden koesteren dat hier een andere vrouw stond, niet hun moeder. Ook had hij het gedaan voor haar. Vonk, zo was hij haar kortweg gaan noemen.

De stilte die altijd kwam maar die nu volkomen leek, was met het blinddoeken ingetreden. Een zuigeling krijste: een stem die scherper was dan zijn gewette zwaard. ‘Mama...!’: hij hoorde het opnieuw. Kon dan niemand haar kinderen weghalen, ontsnapt ze nu al aan hun voorlopige voogd? Als ze die hadden. Zo kon hij zijn werk niet doen. Hij vloekte onhoorbaar, alweer onprofessioneel, hij keek naar de heren schepenen die – nogal ongebruikelijk – met elkaar in discussie waren gegaan. Hij wachtte op een teken dat hij verder kon, of niet; al zou dat raar zijn, zelden vertoond.

De hele stad wachtte. Langer dan anders wachtte hij. De eerste

zonnige dag was het, de laatste dinsdag van maart, 1713 alweer.

Andries van Anhout had zijn eerste lijfstraf, twee harige rechtersvingers, al dertig jaar achter zich – in één slag –; talloze keren had hij in deze stad en elders de doodstraf voltrokken, met het zwaard, met het koord; zelden tot nooit had hij zich ergens iets van aangetrokken, vakkundig roofde hij vet op misdadige lijken voor zijn heilzame smeersels; maar deze vrouw, Vonk, om wie een moord was gepleegd – en terecht! dacht hij in een opwelling –, deze vrouw beroerde hem. En dat mocht niet. Het kon niet: ze beroerde hem. Niet eens omdat ze rossig was en met duizend sproeten bedekt en zelfs halfnaakt toch waardig, nee, dat was het niet; het was omdat ze anders was dan wie ook met wie hij te maken kreeg.

In haar diepste nood had hij haar gezien en misschien wel beter gekend dan haar man ooit, misschien zelfs beter dan haar minnaar: ook haar geest werd opgelicht door iets mysterieus, een inwendig soort sproeten, iets dat hij nog niet eerder was tegengekomen en waarover hij in het boek dat sinds generaties in de familie was, bondig alle geheimen bevattend, een losse aantekening had gemaakt: *Standvastig, doch niet van godsvr. of devote aard*. Op een los blad. Niet bedoeld om te bewaren voor toekomstige generaties scherprechters, laat staan voor zijn zoon, die stevig optrad met de stok.

De heren schepenen beraadslaagden nog, enigszins nerveus, goed gekleed en op afstand. Van Anhout nam zijn kalme pose aan, zijn armen losjes in de pezige, smalle zij, om de massa onder hem rustig te houden. Overall stond hij als scherprechter boven, en buiten; zelfs buiten de liefde, die hij zichzelf niet toestond en zichzelf nooit had toegestaan – een scherprechterszoon huwde een scherprechtersdochter. Nog net binnen de muren woonde hij, maar in deze stad – waar hij niet toe behoorde – had hij Vonk zien lopen; als meisje al, met korte krullen, maar nooit had hij die alles te weten kwam – tot op het bot, tot in de laatste minuut kende hij de cri-

minele mens, en wie had er niets op zijn kerfstok? –, nooit had hij haar kern kunnen vatten. Zelfs niet na het laatste scherpe verhoor. Was dat haar man ooit gelukt? Of die andere kerel? Een luitenant die zijn dood stond af te wachten; geestelijk allang gestorven.

Niet langer gemijmerd nu! De menigte werd ongeduldig en kwam in beweging. Als één organisme; een ongeschonden, opgewonden lichaam, op zoek naar voldoening – een vorm van liefde? Gemarteld door eigen ongeduld: verlangen, dat viel te onderdrukken. Voor hun kreten hield hij zich doof.

De vrouw, Vonk, fluisterde hem iets toe. En nog eens: ‘... losmaken.’

Losmaken? Hij had het goed gehoord. Die blinddoek was zwakheid geweest. Hij vroeg zich af wat hem bezielde had haar – in dit stadium! ongevraagd! – te blinddoeken, hij beroerde haar krullen en trok hem los, net ruw genoeg; en ze zocht, zag hij, ze wilde de dood – die uit zijn handen kwam en die haar kinderen tot wees zou maken – recht in het gezicht zien, zelfs in hun ogen weerpiegeld, want ze stonden te snotteren, al probeerde hij er niet op te letten. Hij zag het toch, de hele stad zag het of voelde het; niets laten merken! Waren het de jaren die hem zwakker maakten?

Zij leek nog sterker dan hij. Daarom had hij zich in haar verdiept. En in haar geval. Een ‘liefdesmoord’, zoals de sentimentele volksmond wilde. Moord, de dood, kende hij, al kreeg hij niet vaak een moordenaar of moordenaress in handen, maar liefde fascineerde hem, altijd nog, al had hij nog tot afschrik en exempel met overspelige mannen en vrouwen door de straten gelopen. Liefde en wat daarvoor doorging was gecompliceerder. Goddank waren de zware schandstenen die hij om halzen had moeten hangen op zolder opgeborgen.

Zelfs op de daken zaten mensen te kijken. Nooit eerder kreeg hij twee geliefden op zijn schavot. Als het liefde was. Was liefde dan destructief? Door zijn hoofd schoot de oude spreuk: *Hangen en huwen wordt door het lot bepaald*. Het lot? Dat was maar een

woord. Mooiigheid! Hij moest het uitvoeren: bij de les blijven.

Heremijntijd...! Niet op haar kinderen letten. Hij gebaarde gauw en onopvallend naar de stockmeestersvrouw dat ze weg moesten.

Zijn laatste executie viel samen met het begin van de zaak rond Vonk: destijds, pas een halfjaar terug, had hij er opluchting bij gevoeld een leven te beëindigen, uitzonderlijk genoeg toen ook dat van een vrouw – maar een krankzinnige. En nu kwam alles in hem, die overal buiten stond, in opstand.

Denk daaraan, vermaande hij zichzelf. Denk aan die vorige executie; die viel zo licht, zo gemakkelijk.

Waren de heren er nou nog niet uit? Het vonnis was toch geschreven? Al hadden de schepenen niet eensgezind geleken – en terecht.

Heremijntijd...! Gerrit kwam aanvliegen met zijn poten naar voren en landde al op zijn schouder; alsof hij niet aan de slag hoefde. Voorzichtig duwde hij de krassende kauw van zich af, zijn geduld kende grenzen. Weer maakte hij het gebaar: haal die kinderen daar weg!

Eindelijk trok de stockmeestersvrouw hen weg. De oudste van een jaar of acht, ook rossig, met een zuigeling op de arm, sputterde het langst tegen.

Een halfjaar eerder, september 1712

Vonk

‘Marieke!’ Nog gauw drukte Anna Maria Vonk, de vrouw van Cock, haar dochter een munt in handen. ‘Alleen de mooiste appels.’ Haar mand zou ze zelf nodig hebben. ‘Eén schort vol.’

‘Maar er zijn jongleurs! En marskramers,’ sputterde Marieke.

‘Vooruit! Nog maar een muntje dan. Marieke griste het al uit haar hand. ‘Maar niet te dichtbij gaan staan straks. Anders komt het ’s nachts terug.’

Johanna trok aan haar arm. ‘Ik wil met Marieke mee.’

‘Als je maar bij je zus blijft!’ riep ze Johanna na, die al weghuppelde.

Ze trok haar kraag op, behaaglijk, even alleen de drukte in; daar kwam de trieste, korte stoet al aan, een pater openlijk voorop, geen dominee zo te zien, dan de beul, dan tussen gerechtsdienaren Sofie van Bommel, aan kettingen; voor een onthoofding viel de drukte mee, misschien omdat Sofie krankzinnig was; makkelijk kon ze erdoor, nog gauw even, bekenden toeknikkend: zij, de vrouw van procureur Cock, waardig dus en hopelijk elegant, al had de procureur nauwelijks nog een cent.

Vlug langs knolraap, kool, een lamsbout met vliegen; haar blik bleef kleven aan een onwerkelijk glanzende, groenige vlieg. Een gewone vlieg, maar niet in dit licht; even bleef ze staan. Zelfs in een vleesvlieg kon ze een aanwijzing zien dat het goed was geld uit te gaan geven.

In dit nuchtere en toch zachte licht van september was alles zo eenvoudig en helder als glas en ze kocht er twee: een smal schortje

van neteldoek en toch ook maar het evaatje, een sierschort van zwarte zijde met de vliegenglans, afgezet met kant, had ze al gezien in de dure uitstalling achteraf. Ze had niet kunnen kiezen, kiezen was verliezen en ze wilde winnen, aan glans. IJdelheid was het niet alleen. ‘Die. En die daar,’ wees ze.

‘Beide... voor u?’ De koopvrouw keek verbaasd op.

‘Allebei ja.’ Glans mocht nooit verloren gaan, maar het leek de laatste tijd wel te gebeuren, langere tijd al. Cock zou het waarderen, uiteindelijk, vooral als hij beschonken was; lichtelijk, niet te. Dan juist niet. Hun huurder, luitenant Behr, zou zijn ogen langs haar heupen laten glijden. Maar die mochten er nu eenmaal zijn.

Met bijeengeschraapte munten betaalde ze, met nonchalance; de koopvrouw hoefde niet te weten dat het haar laatste geld was; en gauw terug, langs nieuwsgierigen en mensen die zich afzijdig hielden, een enkeling stond stil te bidden, langs marskramers met hoge, lege korven en jongleurs met hun handen op de rug.

Om nachtmerries te voorkomen had ze Marieke op het hart gedrukt niet te ver vooraan te gaan staan; maar met één hand haar schort met appels omhooghoudend en met de andere een appel etend, met een jongensachtig nieuw hoedje op en met dicht naast zich Johanna, die kersen at, haar rok zat al vol vlekken, stond ze toch vlak voor een klein, geïmproviseerd schavot: ‘Marieke!’ Er was geen doorkomen aan. ‘Johanna!’

Ze wilde nog harder roepen, maar werd op haar schouder getikt. Ze kleurde, al verdoezelden haar sproeten veel, veronderstelde ze, terwijl ze koelbloedig – daar was ze sterk in – haar wenkbrauwen optrok: ‘Luitenant?’

Te lang lagen zijn vingers op haar schouder. Met zwarte ogen die verre landen hadden gezien, veldslagen, en waarin verveling lag, een leegte, keek Behr haar te lang al aan, maar ze weigerde haar ogen neer te slaan; en met een bezorgdheid in zijn stem die misschien maar gespeeld was, en half in zijn taal, het Hoogduits, half in de hare zei hij: ‘Ik haal ze wel even. *Moment mal!*’ Te arrogant

verdween hij in het gedrang, naar het schavot van gekke Sofie, en hij kwam al – iets te paraderend – terug met Marieke en Johanna.

Johanna leek zich ongemakkelijk te voelen bij hem. Nog geen week woonde hij in de kamer boven: voor goed geld, vond Cock.

Uit zijn ransel stak de lamsbout: 'Ik zag u kijken eerder, bij de vleesbanken,' zei Behr, 'en kreeg ook *Lust*.'

Ze keek hem strak aan, hij keek eerder weg. 'Dan had u me wel even mogen groeten.' Ze kon moeilijk zeggen dat ze naar een vleesvlieg had staan staren.

Sofie van Bommel, zagen ze, trad al naar voren, niet langer aan kettingen. Alleen haar polsen waren met touw vastgebonden; ze glimlachte vreemd. Sereen.

'Duiken jullie maar achter mij weg,' zei Behr joviaal tegen haar dochters, maar hij keek alleen haar aan, 'als het te bloederig wordt.'

'Of u achter mij,' lachte ze.

'Moordenaars!' riep iemand. 'Duivelin!'

'Wat is de geschiedenis van deze vrouw? Ze lijkt te willen sterven,' zei Behr oprecht geboeid, en ineens ernstig.

'Sofie van Bommel, de arme ziel, heeft met een bijl haar moeders schedel ingeslagen.'

'En dat noemt u een arme ziel?'

'Drie keer. Tot de meid haar de bijl afnam, op een gewone maandagmorgen. Ze gaf zichzelf aan met bijl en al.' Dat er een geschiedenis met een soldaat aan vooraf was gegaan, vertelde ze er maar niet bij.

Stiller nog werd het: Sofie van Bommel werd geblinddoekt. Onbewogen stond ze op het bescheiden schavotje, als een van de standbeelden op het stadhuis, onder de medaillons met deugden; grauw als de lucht boven de Sint Steven, grauwer was ze dan het water van de Waal.

'Ze had zich nog willen verdrinken,' hoorde ze zichzelf zeggen.

'Dat was beter geweest,' fluisterde Behr. '*Viel besser*.'

‘Nee,’ zei ze – golden voor een luitenant soms andere regels? Zondig was het en strafbaar, zelfs als het was gelukt werd je nog achteruit de stad uit gesleept en ondersteboven opgehangen. ‘De Waal is geen oplossing.’

Behr leek het niet te horen en nam haar mand over. De pater die Sofie werd toegestaan, sloeg nog snel een kruis. De beul, een bekende verschijning, zette zijn hoed af en trad aan met het zwaard; lang, flinterdun was het, onbegrijpelijk scherp en met een inkerving voor elke executie, wist ze van Cock: Van Anhout heette hij en zoals altijd als hij een vonnis voltrok – niet eens zo vaak –, was hij niet langer de vertrouwde verschijning op de achtergrond, maar werd een vreemde, niet vergezeld van de tamme kauw die vergroeid was met zijn hoge, smalle schouders en de last die hij daarop droeg.

‘Arme vrouw!’ riep iemand en een ander ging ertegen in: ‘Hoer!’ Maar hij die het riep, zweeg toen de beul iets onhoorbaars zei en Sofie op haar knieën ging zitten.

‘Hij doet het zonder blok. Ik hoop dat jullie *Scharfrichter* zijn vak verstaat,’ fluisterde Behr, ‘en kan mikken.’

Nu Sofie knielde, was ze niet goed meer te zien. Maar Behr duwde iemand opzij, zakte iets, zodat zijn been een opstapje werd voor een stel biervaten waarop iemand voor de gelegenheid een plank had gelegd, en ze kreeg een duwtje; alles zag ze hier. Al te goed: het gebogen hoofd van Sofie, haar nek die ze aanbood. Vischtig wit, maagdelijk bijna. Alsof ze toch in de Waal hoorde.

Marieke probeerde ook op de vaten te klimmen, maar ze duwde haar omlaag. ‘Blijf bij Johanna.’

Luitenant Behr stond dicht naast haar toen het zwaard geheven werd, iemand gilte – gekke Sofie? – en toen het vliedunne zwaard dat ze door de lucht hoorde suizen – of was dat inbeelding? –, toen dat zwaard viel, in één snelle beweging, en ook de menigte plechtig stilviel en zich voor even haar eigen dood kon voorstellen, greep Behr haar hand; niet meteen liet ze zijn vingers los.

‘Gruwelijk.’ Ze sprong van de biervaten af, duizelig. Johanna was gillend weggedoken achter Marieke.

Ze trok haar dochters mee: ‘Het is genoeg geweest.’

‘Heel even nog,’ Marieke sprong op om meer te kunnen zien, ‘nu komt het hoofd.’

‘Vakkundig,’ zei Behr, ‘*ganz professionell*.’

Het lag op een bergje zand dat bloed opnam: het hoofd van Sofie. De beul pakte Sofie bij haar grijze haren om het te tonen: wasachtig en onwerkelijk met de weggedraaide ogen, zoals bij vis-sen op de markt. Zonder ziel.

Marieke moest en zou nog zien hoe het in een korf werd gezet. Johanna dook weg achter haar mand, want de klicksteen, die het laagste van het laagste was, legde het ontzielde lichaam op een draagbed van leer en balken; daarop zou het, met de korf, de stad doorgaan.

‘Meekomen!’ Ze duwde Marieke voor zich uit. En terwijl ze met Johanna’s klamme hand in de hare naar huis liep, achter Behr aan met de lamsbout – met vliegen – die ze nauwelijks verdroeg, de massa door, de opgewonden stilte in die nooit lang aanhield, hoorde ze Marieke al te druk tegen Behr praten: ‘Ze heeft ooit een kindje gekregen, gekke Sofie. Maar dat mocht niet. En dat heeft ze toen doodgemaakt, daar komt het allemaal door. Dat kind zou nu even oud zijn geweest als ik,’ ging Marieke verder. ‘Mijn vader hoort altijd alles.’

‘In Het Swarte Schaep zeker.’ Ze hoorde Behr lachen.

‘Een meisje was het, niemand weet haar naam. Gekke Sofie liet het eerst dopen en toen heeft ze het gedood. Van de duivel bezeten. En misschien ook van haar ouwe moeder. Die zat erachter, volgens papa dan. Die ouwe moeder, zegt papa, die verdroeg de schande niet.’

‘Aha, en daarom doodde ze die uiteindelijk ook maar?’ Behr keek om of ze volgde, hij lachte, met goeie tanden, stralend lachte hij – ze kreeg er buikpijn van.

Ze concentreerde zich op de kasseien, uit Luik; een en al steen moest Luik zijn. Wat kon gekke Sofie eraan doen? Sofie was niet verblind door de duivel en aanvankelijk ook niet gek, maar gepakt door een soldaat. De garnizoensstad zat er vol mee, sinds de wapenstilstand zeker: goed voor de centen, zei Cock altijd. Sofie was dikker geworden terwijl ze het thuis niet breed had en toen iedereen het wist en haar soldaat verdwenen was, een veldslag in, was Sofie de Waal in gewandeld.

Maar ze was gered: opgevist.

Misschien was ze net pas gered. Zoals haar moeder was gered door de bijl; gered van haar eigen gezeur, van het kleineren van haar grijs geworden, gek geworden dochter die in het blote hemd over straat was gegaan, op klaarlichte dag, haar schande tonend; om ervan verlost te worden?

Behr hield de deur al voor hen open, vrijpostig weer. Alsof hij hier woonde en zij, haar kinderen en haar man zijn gasten waren.

Cock, die executies verafschuwde, had zitten slapen bij het uitgedoofde vuur en rekte zich slaapdrongen uit.

En Behr – het wit van zijn ogen stak af tegen zijn donkere huid – gaf de lamsbout aan de meid. Zijn haar, dik eigen haar, droeg hij in een met zorg gecreëerde, achteloze staart.

Cock

Het kwam niet alleen door zijn lome houding, zijn ogen nog half dicht, het zat 'm ook in zijn karakter en in zijn situatie van de laatste tijd, dat procureur Huibert Cock eerst de lamsbout zag binnenkomen en daarna pas zijn nieuwe huurder, een luitenant, geen slechte vangst, wel wat drammerig, die het lam al aan de meid gaf met de opdracht het onmiddellijk te bereiden; met munt, vooral veel munt: 'Sofort aan het spit!'